

УДК [141.5:177.61](44+450)"10/11"
DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2020.29.9>

БЕРНАРД КЛЕРВОСЬКИЙ ТА АНСЕЛЬМ КЕНТЕРБЕРІЙСЬКИЙ: ДВА ВЧЕННЯ ПРО ЛЮБОВ У СЕРЕДНЬОВІЧНІЙ ФІЛОСОФІЇ

Юлія Ковальчук

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
філософський факультет, кафедра історії філософії
вул. Університетська, 1, 79000, м. Львів, Україна*

Філософія любові набуває значення ґрунтового філософського дослідження ще в античні часи, і саме греки є творцями класифікації видів любові, що увійшли у сучасний філософський дискурс. Славнозвісний «Бенкет» Платона репрезентує не лише зацікавленість античних мислителів такою тематикою, але й її приналежність до філософії статі. Чуттєвість, якою наділяли стародавні греки любов-ерос, більшість дослідників філософії любові вважають знівельованою у час Середньовіччя. Будучи представником такої позиції, Микола Бердяєв піддавав нищівній критиці «мертві квіти чернецтва» та родовий інстинкт, якими, як він вважав, у Середні віки була ув'язнена чуттєвість у людській плоті.

У цій статті досліджено експлікацію феномена любові крізь призму середньовічної філософії. Зокрема, до яскравих репрезентантів вчення про любов у Середні віки належить Святий Бернард із Клерво, що «відроджує» принцип індивідуального та створює свою концепцію любові на основі чуттєвості та містики. Розглянуто онтологічну сутність феномена любові та з'ясовано визначення любові «папою без тіари» як «деякої великої реальності». Життя людини поза межами «деякої великої реальності» означається у філософській концепції Бернарда із Клерво як метафізична смерть. Виявлено, що без любові людина не спроможна досягнути містичного екстазу та пізнати Бога, згідно із Святим Бернардом із Клерво. Філософська розвідка у цій статті виходить за межі доктрини «релігійного генія XII століття», піддаючи дослідженню вчення про любов Ансельма Кентерберійського. Розглянуто, як трактує поняття «любов» у своїй філософській доктрині “*Doctor magnificus*” крізь призму вчення про Святу Трійцю. З'ясовано, що Святий Ансельм визначає любов як Дух, що від Отця та Сина ісходить та надає їй статусу несотвореного Творця.

Актуальність статті зумовлює малодослідженість вчення про любов у середньовічній філософії в українських історико-філософських розвідках та необхідність філософського переосмислення феномена любові крізь призму християнських цінностей. Ця стаття репрезентує наявність філософських опіній щодо любовної проблематики провідних представників схоластичної середньовічної філософії.

Ключові слова: філософія любові, середньовічна філософія, любов до Бога, контемпліяція, містична теологія, співпереживання, екстаз.

Бернард із Клерво, зачислений до лику святих католицької церкви, – непересічна постать у філософії Середньовіччя. Його іменували «релігійним генієм XII століття», тоді як він називав себе «папою без тіари». Будучи реформатором Ордену Тамплієрів – «Бідних Братів-Воїнів Христа і Соломонового Храму», Святий Бернард засновує близько сімдесяти монастирів, за що його величають «совістю Європи». На відміну від П'єра Абеляра, «філософського генія XII століття», Бернард із Клерво був беззастережно відданий церковній доктрині і самій церкві. Тому, як бачимо, Етьєн Жільсон влучно зауважує, що Бернард Клервоський надзвичайно здібний лідер, у якому втілюється релігійний геній усієї його епохи.

Тому очевидним є і те, що натхненними джерелами для Святого Бернарда були трактати Святого Івана та Святого Павла. Від останнього Бернард Клервоський переймає тематику своїх опіній – міркування про любов. Оскільки практична сторона релігії для «папи без тіари» сягає свого апогею у містиці, то і феномен любові він визначає як невід’ємний елемент християнства, що є ступенем сходження до Бога. Мета містичної теології Бернарда із Клерво – підготувати людину до молитви і контемпліяції. Для нього, на відміну від П’єра Абеляра, раціональну доктрину якого він спростовував, єдиним правильним шляхом до істини був шлях віри, що є спогляданням Бога у любові. Простежуючи експлікацію містичної теології Святого Бернарда, можемо з упевненістю екстраполювати до 20 ступенів покори Святого Бенедикта, адже саме вони стають вихідним пунктом підготовки людського серця до зустрічі із Господом. Приймаючи їх, людина, як стверджує Бернард із Клерво, відчуває свою нікчемність. Слід зауважити, що нікчемність мислиться якраз в онтологічному значенні.

Містична теологія Святого Бернарда є шляхом до пізнання Бога і складається із таких ступенів, як: *покора* (прийняття 20 ступенів покори Святого Бенедикта), *співчуття та контемпліяція*, що закінчується досягненням *екстазу* – безпосереднього пізнання Бога та єднання із Ним. Проте без любові досягнення співчуття та екстазу є неможливим. Внаслідок єднання із Богом людська душа зберігає свою субстанцію, не набуваючи субстанції Бога, але набуває іншого виду буття своєї субстанції: людина не стає тотожною Богові, а уподібнюється до Нього. У цьому контексті видається доцільним зауважити, що релігійний мислитель розмежовує поняття «єднання» та «єдність». Отже, *єднання* досягає людська душа із Богом – співпадіння двох волей (людської та Божої) зі збереженням двох субстанцій, тоді як істинна *єдність* відбувається лише між Богом-Отцем та Богом-Синоном, за якої наявна лише одна субстанція – божественна.

У трактаті «Про благодать і свободу волі» Бернард Клервоський зауважує: «Перебувати у згоді значить спасатися» [5, с. 446]. Звідси витікає, що коли воля людини перебуває у згоді із волею Божою – співпадають, а це є можливим якраз у моменті екстазу, людська душа отримує спасіння. Свобода вибору не залежить від жодної необхідності, згідно із «папою без тіари». Оскільки там, де є необхідність, свободна воля є неможливою. Отже, людина здійснює сама свій свободний вибір і вибирає Бога. Момент співпадіння двох волей – це момент вибору людиною Бога, а Богом – людини. Проте людська душа внаслідок свободного вибору може не вибрати Бога і стати джерелом зла. «Єдиним началом, що спасає та захищає людину від «своєї волі», для Бернарда є любов до Бога» [7, с. 430].

У «Проповідах на Пісню Пісень» Бернард Клервоський зазначає, що любові досить самої любові. Вона не залежить від доброзичливості людей чи від чогось іншого, окрім самої себе: «від любові, а не від благоговіння любов бере своє ім’я» [5, с. 440]. Важливо зазначити, що релігійний мислитель не здійснює визначення Бога як Любові. Остання набуває значення умови, за якої уможливується містична зустріч із Богом. Любов мислиться Бернардом із Клерво як окремий самобутній феномен: «Любов не потребує жодної основи поза собою і навіть не потребує плодів. Її метою є любити, оскільки вона любить, вона любить для того, щоб любити» [5, с. 441]. У цьому аспекті із «релігійним генієм XII століття» будуть співзвучними такі мислителі наступних віх історії, як Сьорен К’єркегор, Микола Бердяєв, Габріель Марсель та Еріх Фромм.

Бернард із Клерво мислить любов у певному окремому онтологічному статусі і визначає її як «деяку велику реальність» у вісімдесят третій «Промові про Пісню Пісень». Проте у своїй основі ця «велика реальність» має складники – ступені. Причиною розподілу є онтологічний статус суб’єктів любові. Середньовічний мислитель розглядає феномен

любові цілісно: материнську любов, подружню, братерську, але найвищої повноти любов досягає у формі стосунку між людиною та Богом. Тому на перший погляд видається, що ступені «деякої великої реальності» – це ступені «подружньої» та «неподружньої» любові, послуговуючись категоріями Бернарда із Клерво. Він зауважує, що «подружня» любов не ґрунтується на надії, не покладає сподівань, підкорює всі інші почуття і не містить у собі причини, окрім самої себе. Проте істинними ступенями «деякої великої реальності» є любов створіння та любов Творця – любов створеного та любов нествореного. «Тепер ви бачите наскільки різною є любов, оскільки, коли Бог любить, він не бажає нічого іншого, як бути любимим, бо він нас любить, не маючи іншої підстави, а тільки для того, щоб бути любимим. Він знає, що ті, хто Його люблять, є блаженними у власній любові» [5, с. 442] Тому буття людській субстанції в іншому вигляді та в іншій силі у єднанні з Богом дає саме любов. Для того щоб бути притомною до існування Бога, людина повинна стати присутністю, вступивши у «деяку велику реальність». Проте тільки той може любити та споглядати Бога, хто пізнав Сина Божого – Ісуса Христа. А пізнати Сина Божого – це пізнати Христа Розп'ятого. Іншого шляху, згідно зі Святим Бернардом, не існувало.

Релігійний мислитель неодноразово наголошував, що його філософія – це пізнання Христа Розп'ятого. Містичний шлях до Бога розпочинається від Бога-Сина – співпереживання Його народження, життєвого шляху та «Голгофи». Цей духовний цикл і є моментом, коли людина приймає покору, бо Ісус Христос є прикладом найвищого її ступеня. Співчуваючи Його стражданням, людська душа чуттєво співпереживає із Ним і віднаходить любов, стаючи присутньою у «великій реальності». Співпереживання останніх днів життя та мук Ісуса Христа становить чуттєве переживання, яке людина здійснює виключно індивідуально. У цьому контексті релігійний мислитель вводить категорію «сну любимого», позначаючи нею час до пробудження людської душі у любові. Якщо момент присутності не відбувається, то має місце констатація духовної смерті людини. У п'ятдесят другій «Проповіді про Пісню Пісень» Святий Бернард зауважує, що хто не зумів очистити своє серце і прийняти любов, то той є мертвим, не знає Христа і легко здійснює гріх.

“Doctor magnificus” доби Середньовіччя, або Ансельм Кентерберійський, займає іншу позицію щодо розуміння феномена любові, ніж Бернард із Клерво. Коли «папа без тіари» стверджує, що любов не потребує нічого, окрім самої себе, автор «Монологіону» зауважує: «Кожному, хто має розум, ясно, що найвищий Дух пам'ятає чи розуміє себе не тому, що себе любить, а навпаки, любить себе тому, що пам'ятає та розуміє; а якби не пам'ятав і не розумів себе, то й любити не міг би» [1, с. 115]. Отже, любов залежить від пам'яті та розуміння, тоді як вони не залежать від неї: для того щоб любити когось, потрібно його пам'ятати та розуміти, але можна когось пам'ятати та розуміти, не люблячи його. Спроможність любити Ансельм Кентерберійський виводить із сутності того, хто любить. Прикладом цього є Дух: «наскільки великою є Його сутність, то, звісно, Його Любов така ж велика, як Він сам» [1, с. 117]. У цьому контексті виникає проблема співвідношення любові Духа, Отця і Сина, а саме яка любов є найвищою. На сторінках твору «Монологіон» “Doctor magnificus” пропонує таке її вирішення: «впевнену й безсумнівну відповідь на ці сумнівні пізнаємо в тому, що Любов ісходить не від того, в чому Отець і Син становлять множину, а від того, в чому вони – одно» [1, с. 119]. Звідси витікає, що любов Отця, Сина і Духа – одна і та ж любов у всій повноті свого найвищого рівня буття. Ця думка добре корелюється із концепцією Бернарда Клервоського, оскільки він, як і “Doctor magnificus”, стверджує, що лише Творцю властива абсолютна любов.

Важливою спільністю у розумінні феномена любові «папою без тіари» та Ансельмом Кентерберійським є і те, що ні Бог-Отець, ні Бог-Син не визначаються як Любов і не

ототожнюються із нею. Проте варто зауважити, що у «Монологіоні» Святий Ансельм, досліджуючи природу любові, констатує, що вона є ні не рожденна, ні не нерожденна. Слідуючи за такими розмірковуваннями, знаходимо у тексті середньовічного мислителя таке: «Лише вона, ніким не створена, усе сотворила – не чим іншим, як сама собою» [1, с. 123]. Отже, любов набуває значення творчого начала, і навіть статусу самого Творця: «зосібна Любов, необхідно, – несотворена і Творець» [1, с. 123]. Ансельм Кентерберійський визначає любов як Творця, але у тексті не знаходимо прямого визначення Бога як любові. Її походження не зумовлюється констатацією «ні не рожденності, ні не нерожденності», оскільки, як стверджує середньовічний мислитель на сторінках «Монологіону»: «Свою Любов Отець і Син ні не творять, ні не родять, а так би мовити, в якийсь спосіб видихають» [1, с. 123]. Тому любов визначається як Дух, що від Бога-Отця та Бога-Сина ісходить, і разом із ними є не трьома, а один несотворений Творець. Проте варто зауважити, що значення Духу, ім'я якого означає субстанцію Отця та Сина, вона набуває лише у своїй найвищій сутності, у своїй повноті.

Ансельм Кентерберійський неодноразово наголошує у «Монологіоні», що під пам'яттю слід розуміти Отця, під розумінням – Сина, а під любов'ю – Духа, але якщо любов ми визначатимемо як найвищу сутність, а саме так вказує її визначати середньовічний мислитель, то виникає запитання: чи не буде Бог-Отець та Бог-Син, будучи найвищою сутністю, що є одна, теж любов'ю? Якщо взяти до уваги той момент, що любов ісходить від Них обох і все сотворила, то відповідь на поставлене вище запитання буде ствердною: будуть. Поняття найвищої сутності у своєму визначенні не потребує якої-небудь іншої речі чи сутності. Отже, коли Бог-Отець, Бог-Син та Дух є найвищими сутностями, то є не трьома, а однією, що, як зауважує Святий Ансельм, промовляючи себе – промовляє двох інших. А тому вона і є пам'яттю, і є розумінням, і є любов'ю.

Філософська розвідка статті спростувала думку, згідно з якою вчення про любов у добу Середньовіччя є відсутнім. З'ясовано, що звертання до тематики любові у «темні віки» відмінне від античної філософії любові, оскільки середньовічні мислителі ґрунтуються на розгляді тематики любові крізь призму християнських цінностей та авторитету Святого Письма. Отже, виявлено, що феномен любові мислиться у значенні любові до Бога та Божої любові до людини, а тому феномен еротичної любові між чоловіком та жінкою не розглядається релігійними мислителями доби Середньовіччя, зокрема Святим Бернардом із Клерво та Святим Ансельмом Кентерберійським. Поняття чуттєвості та індивідуального переживання має місце у концепції містичної теології «релігійного генія XII століття» і становить початок шляху до містичної зустрічі із Богом у моменті релігійного екстазу. З'ясовано, що, визначаючи любов як «деяку велику реальність», Святий Бернард із Клерво констатує її онтологічну самодостатність та протиставляє буття людської душі у «великій реальності» (шлях до спасіння) – буттю поза межами цієї реальності (духовна смерть людини). Отже, щоб бути «живим у житті», бути свідомим християнином, потрібно любити, згідно із Бернардом із Клерво. Досліджено, що Ансельм Кентерберійський визначає любов у найвищому її ступені як найвищу сутність, як «несотвореного Творця» та як Духа, що від Бога-Отця та Бога-Сина ісходить. Троякість такого визначення сходиться до одного, що є присутнім в Отцеві, Синові та Духові і робить їх одним. Феномен любові за таких обставин латентно набуває значення божественної сутності – Бога.

У ході дослідження вчення про любов Святого Бернарда із Клерво та Ансельма Кентерберійського виявлено: *по-перше*, спільність у присвоєнні феномена любові окремого онтологічного буття та у визначенні любові Бога як найвищого рівня буття; *по-друге*, від-

мінність у шляху розуміння сутності любові, оскільки «папа без тіари» обирає шлях чуттєвості та містики – ірраціонально-містичний шлях, тоді як “Doctor magnificus” стверджує шлях раціонального доводу.

Список використаної літератури

1. Ансельм Кентерберійський. Монологіон. Прослогіон / перекл. з лат. мови Р. Паранько. Львів : Видавництво Українського католицького університету, 2012. Іхvі + 286 с.
2. Баумейстер А.О. Ансельм Кентерберійський: *Fides quaerens intellectum*. Монологіон. Прослогіон. Львів : Видавництво Українського Католицького Університету, 2012. (INVIA). С. хvii–Іхvі.
3. Жильсон Э. Дух средневековой философии. Москва : Институт философии, теологии и истории св. Фомы, 2011. 560 с.
4. Клервоский Б. О благодате и свободе воли. Антология средневековой мысли (Теология и философия европейского Средневековья): в 2 т. Т. 1 / под ред. С.С. Неретиной. Санкт-Петербург : РХГИ, 2001 С. 444–476.
5. Клервоский, Б. Проповеди на Песнь Песней. Антология средневековой мысли (Теология и философия европейского Средневековья): в 2 т. Т. 1 / под ред. С.С. Неретиной. Санкт-Петербург : РХГИ, 2001. С. 431–443.
6. Клервоский Б. Трактаты. О любви к Богу. О благодати и свободном выборе. Санкт-Петербург : Изд-во РХГА, 2009. 280 с.
7. Клестов А.А. Бернард Клервоский. Антология средневековой мысли (Теология и философия европейского Средневековья): в 2 т. Т. 1 / под ред. С.С. Неретиной. Санкт-Петербург : РХГИ, 2001. С. 427–430.
8. Неретина С.С. Средневековая западноевропейская философия. Новая философская энциклопедия. Институт философии РАН. URL: <http://iph.ras.ru/elib/2830.html>.
9. Пашук А.І. Нариси з історії філософії середніх віків : підручник для студентів вищих навчальних закладів. Київ : Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. 712 с.

BERNARD OF CLERVOUX AND ANSELM OF CANTERBURY: TWO THEORIES ABOUT LOVE IN MEDIEVAL PHILOSOPHY

Yulia Kovalchuk

*Ivan Franko National University of Lviv,
Faculty of Philosophy, Department of History of Philosophy
Universytetska str., 1, 79000, Lviv, Ukraine*

The philosophy of love acquires the significance of a thorough philosophical considering in ancient times, and actually the Greek philosophers have created the classification of types of love that have entered to the modern philosophical discourse. Plato’s famous “Banquet” represents not only the interest of ancient thinkers in this subject, but also it’s belonging to the philosophy of sex. The sensuality endowed the meaning of love-eros by the ancient Greeks is considered by the most part of researchers of the philosophy of love, is depreciated during the Middle Ages. As a representative of this position, Mykola Berdyaev has criticized the “dead flowers of monasticism” and the ancestral instinct of sensuality in the human flesh had been chained by the philosophical doctrines of Middle Ages.

This article examines the explication of the phenomenon of love through the prism of medieval philosophy. In particular, one of the brightest representatives of the doctrine of love in the Middle Ages is St. Bernard of Clervaux, who “revives” the principle of the individual and created his concept of love based on the sensuality and mysticism. The ontological essence of the phenomenon of love is considered, the definition of love “by a pope without a tiara” as “some great reality” is clarified. Human’s life outside

the borders of “some great reality” is defined as metaphysical death in philosophical conception of Bernard of Clervaux. According to St. Bernard of Clervaux opinion has been noticed that without love personality cannot attain mystical ecstasy and know God. The philosophical exploration in this article isn't limited by the doctrine of the “religious genius of XII century” and includes research the doctrine of love by Anselm of Canterbury. Interpretation of the concept of love in the philosophical doctrine of the “Doctor magnificus” through the prism of His doctrine of the Holy Trinity have been considered. St. Anselm had defined love as the Spirit, which proceeds from the Father to the Son and had determined as a status of an uncreated Creator.

The relevance of the article determines the insufficient reseach of the doctrine of love in medieval philosophy in Ukrainian historical and philosophical researshes. This problematic should be cosidered in a philosophical rethinking of the phenomenon of love through a prism values of the Christianity. The article represents the presence of philosophical opinion about the problematic of love of the fundamental representatives of the scholastic medieval philosophy.

Key words: philosophy of love, medieval philosophy, love to God, contemplation, mystical theology, empathy, ecstasy.